

SØFART FRA DET SYDFYNSKE ØHAV TIL HELE RIGET

ÆRØSKØBING KULTURMILJØ

Geografi: Ærø Kommune, Region Syddanmark

Bytype: Købstad

Landskabelig placering: Midt på Ærøs nordkyst ud til Det Sydfynske Øhav

Anlagt: Formentlig før 1250

Købstadsprivilegier: Senest i 1522

Temaer: Søfart, skipperby, handel, hertugdømmet Slesvig

Karakteristiske træk:

- Den enkle byplan med et gadenet formet som en trekant med Brogade i midten mellem torvet og havnen
- Det åbne udsyn fra byen mod havnen og øhavet og ind- og udsynet mellem by og marker mod syd og vest
- Havnen med toldbygning og kogehus
- Det næsten rektangulære brostensbelagte torv med to gamle vandpumper og det store træ i midten
- Den gamle skole på torvet med de fire klippede lindetræer
- Ærøskøbing Kirke fra 1758 samt kirkepladsen med høje træer - i tæt forbindelse til torvet
- Den sammenhængende gadebebyggelse på små grunde i en- og toetages højde, ofte med langsiden mod gaden og tilhørende haver bag forhuset
- Købmandsgårde med baggårdsmiljøer
- Stor variation mellem facader i bindingsværk eller grundmur med pudset og kalket overflade i forskellige farver med karnapper, kviste, røde tegltage og utallige farverige og rigt dekorerede hoveddøre
- Molestien med høje slanke poppeltræer langs havet
- Det grønne område med dam ved havnen
- Ældre gadelamper - mange fastgjort på facaderne
- De smalle pigstens- og brostensbelagte gader og slipper

KULTURMILJØETS FORTÆLLING

Ærøskøbing fremstår som et velafgrænset købstadsmiljø med en enestående høj bevaringsgrad.

Byen er et eksempel på en søfartsby, der har rødder tilbage i middelalderen, og som blomstrede op i anden halvdel af 1700-tallet og første halvdel af 1800-tallet. Landbrugsjorden på Ærø er ganske vist frugtbar, men byens opland var lille. Mange indbyggere blev derfor skippere eller tog hyre som matroser, mens andre levede af fiskeri. I midten af 1800-tallet var Ærøskøbing en af de største søfartsbyer i hertugdømmet Slesvig med en betydelig fragt af varer mellem Danmark, hertugdømmet og udlandet. Fra midten af 1800-tallet gik byens udvikling i stå, hvilket har medvirket til, at bymiljøet fremstår usædvanligt velbevaret. Det gælder både den middelalderlige byplan, sammenhængen til de landskabelige omgivelser, bebyggelsesmønstret, de mange ældre bygninger, bygningsdetaljer og materialer samt byens gadebelægninger, inventar, haver og beplantning.

Frem til 1867 var Ærøskøbing en del af hertugdømmet Slesvig, hvilket stadig kan aflæses i byen, særligt i de to bindingsværksgavlhuse fra 1600-tallet i Søndergade 32 og 36, som repræsenterer en tidstypisk nordtysk byggeskik.

BÆRENDE BEVARINGSVÆRDIER

Ærøskøbing er udpeget som nationalt kulturmiljø, fordi den er en velbevaret lille søfartsby domineret af mindre huse med fine detaljer og tilhørende haver.

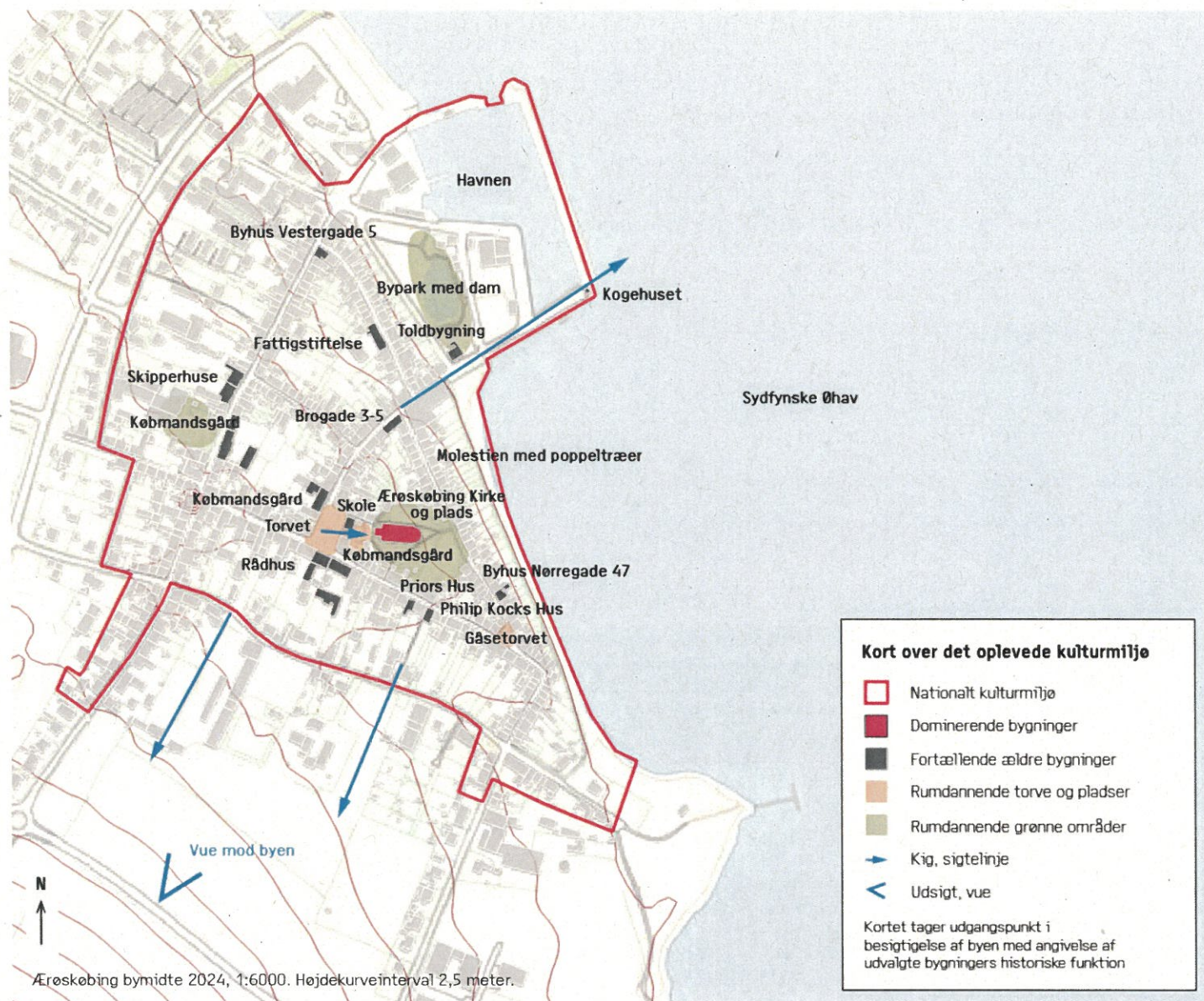
De bærende bevaringsværdier udgøres af den trekantede byplan, der går tilbage til middelalderen, kirken, torvet, de smalle brostensbelagte gader, de ældre huse og de homogene facaderækker. Dertil kommer den lave bebyggelsesgrad og de grønne haver samt det åbne udsyn over havet mod nord, promenaden Molestien langs kysten og endelig ind- og udsynet mellem by og marker mod syd og vest.

Ligesom andre søfartsbyer har Ærøskøbing mange forholdsvis små grunde og småhuse i en- til toetages højde, dette er med til at fremhæve kirken med dens tårn og spir som byens pejlemærke.

Byens detaljerigdom i form af dørpartier, de ældre gadelamper, de to gamle vandpumper på torvet og det øvrige ældre inventar samt byens beplantning, de mange farverige kalkede facader, karnapper, kviste og røde tegltage understreger ligeledes den historiske helhed.

Brogade med kig ned mod havnen og havet.

Kig hen ad den brostensbelagte Smedegade med de mange småhuse i en etage med langsiden mod gaden, pudsede og kalkede facader i forskellige farver, små stentrapper og de karakteristiske ældre gadelamper på facaderne. Det mindre pigstensbelagte område foran husene med beboernes egne planter og møbler skaber en semiprivat zone mellem den offentlige gade og det private rum indenfor.

EKSISTERENDE BESKYTTELSE OG REGISTRERING

Værdifuldt kulturmiljø i kommuneplan: Ja

Bevarende lokalplan: Ja

Antal fredede bygninger: 37, bl.a. den tidligere latinskole (Torvet 9), Apoteket/skipperhusene (Vestergade 44-46) og de to 1600-tals gavlhuse, Priors Hus og Philip Kocks Hus (Søndergade 32 og 36)

Bygninger med høj bevaringsværdi: 270

Beskyttede fortidsminder: 1; genforeningssten

Kulturarvsareal*: Ærøskøbings middelalderlige bykerne formodes at rumme intakte kulturlag og anlægsspor

Kommuneatlas/bygningsregistrant: Historiske Huse i Ærøskøbing, 1975

Bygningsforbedringspulje/bevaringsfond: Ja (via Bygningsforbedringsudvalget)

Bevaringshistorik: I 1944 stiftes Ærøskøbing-Fonden. Kommunalbestyrelsen vedtager i 1971 en dispositions- og bevaringsplan for Ærøskøbing

* Et kulturarvsareal er et arkæologisk interesseområde med skjulte fortidsminder, der så vidt muligt bør bevares i jorden. Kulturarvsarealer er ikke fredede områder. Se i øvrigt: www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/

UDDRAG AF LOKALPLAN 9-9B FOR BEVARING AF BYGNINGER OG BYMILJØ I DEN GAMLE DEL AF ÆRØSKØBING, 2016

"Det er overordnet kommunens ansvar at forvalte og passe på Ærøskøbings gamle og unikke bymiljø, som ikke bare er noget helt enestående i national sammenhæng men også i europæisk, hvad den tildelte Europa Nostra Kulturarvspris netop er et udtryk for. Det er derfor kommunens mål, at der fortsat skal stå respekt om den bevarende lokalplan, således, at den kan fungere som det bevaringsredskab, den er tiltænkt. Det skal herunder understreges, at fortsat kontinuitet i den kommunale planlægning er afgørende for bevaringsarbejds succes. Planens formål er således fortsat, at skabe et plangrundlag, der betyder, at den fremtidige vedligeholdelse og udbygning af bebyggelsen i den gamle bydel sker på en måde, så de unikke arkitektoniske og kulturhistoriske værdier sikres. Et ønske er også at få uheldige bygningsændringer fra nyere tid erstattet af ændringer, der fastholder det oprindelige udseende.

(...)

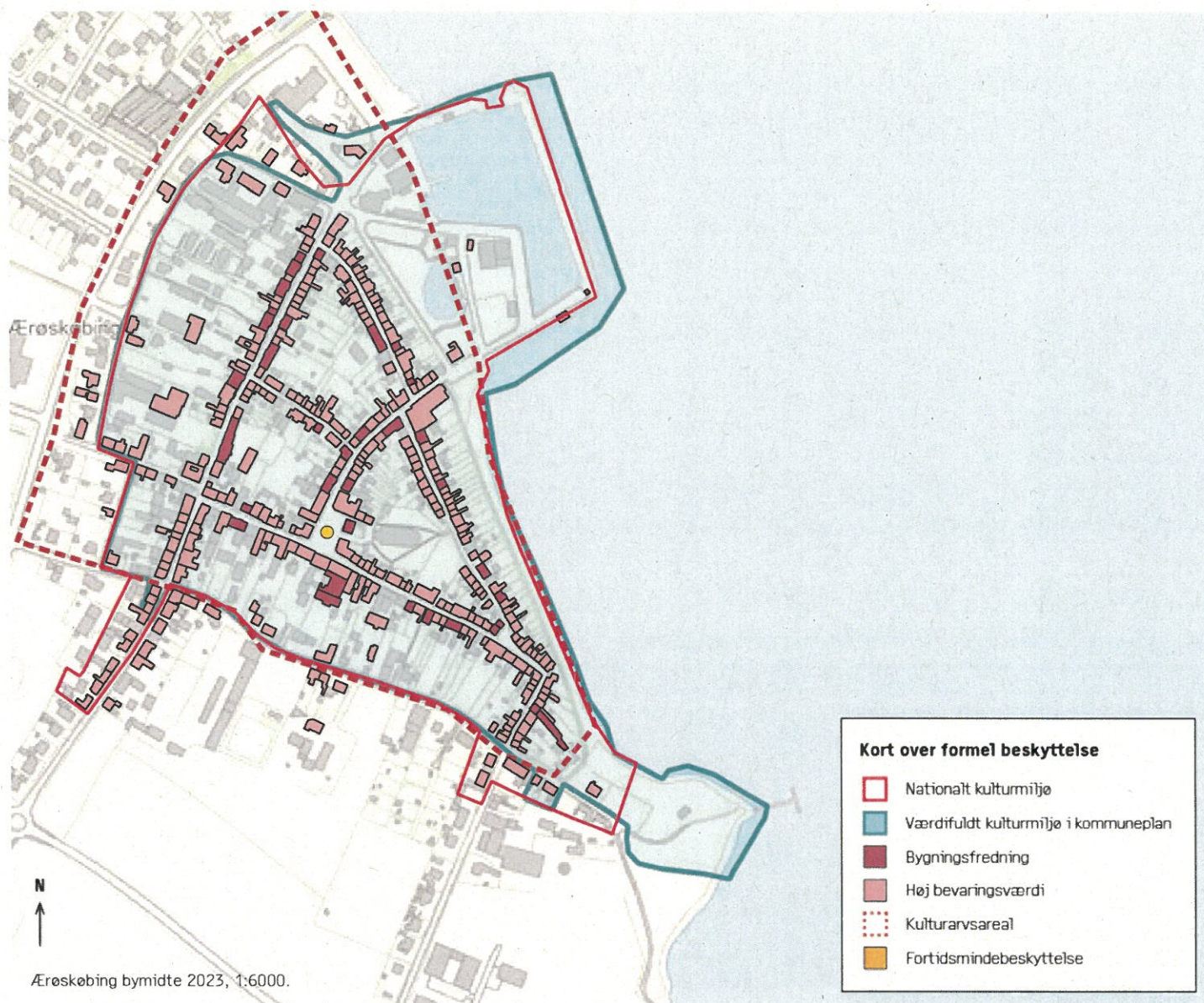
Endelig skal planen være med til at bevare og sikre byens mange bevaringsværdige træer samt gadernes bro- og pigstensbelægninger, der spiller en væsentlig rolle i oplevelsen af bybilledet."

Skipperhuse i venstre side af billedet, Vestergade 44-46 - et dobbelthus opført som to boliger af to skipper i 1784-86, fredet.

Philip Kocks Hus fra 1645 og Priors Hus fra 1690, Søndergade 36 og 32, begge fredede. Bygningerne repræsenterer periodens nordtyske byggeskik og skaber blikfang i gadebilledet med de farverige bindingsværksgavle.

Ærøskøbing Bymuseum, som oprindeligt blev opført til byens første landfoged i 1775, Brogade 5-7, fredet. Bygningen fremstår særdeles markant med sin hjørneplacering, robuste bygningskrop og taktfaste hvidkalkede facader på en sort sokkel.

Den gamle fattigstiftelse, Smedegade 22 til højre i billedet, opført 1786. Forstanderboligen lå i det gulkalkede forhus med de opspredte vinduer, mens fattiglemmerne boede i det mere beskedne baghus.

BYSTRUKTUR - PLACERING OG UDVIKLING

Stift, domme:

Als-Ærø Stift, Hertugdømmet Slesvig

Indbyggertal 1801 / 2024:

1.291 / 913

Tidslinje:

- **Ca. 1200:** Byens første, senere nedrevne, stenkirke opføres
- **1398:** Ærøskøbing nævnes første gang
- **1439-1867:** Ærø og Ærøskøbing er en del af hertugdømmet Slesvig
- **1522:** Byen får sine ældste kendte købstadprivilegier
- **1629:** En stor brand hærger byen
- **1700-tallet:** Havnen anlægges, og byen udvikler sig til en skipperby med sejlads på hertugdømmerne, Østersøen og Norge
- **1860'erne:** Skibsfarten stagnerer, og indbyggertallet falder gradvist. Byen oplever kun en begrænset industrialisering

BYEN I LANDSKABET

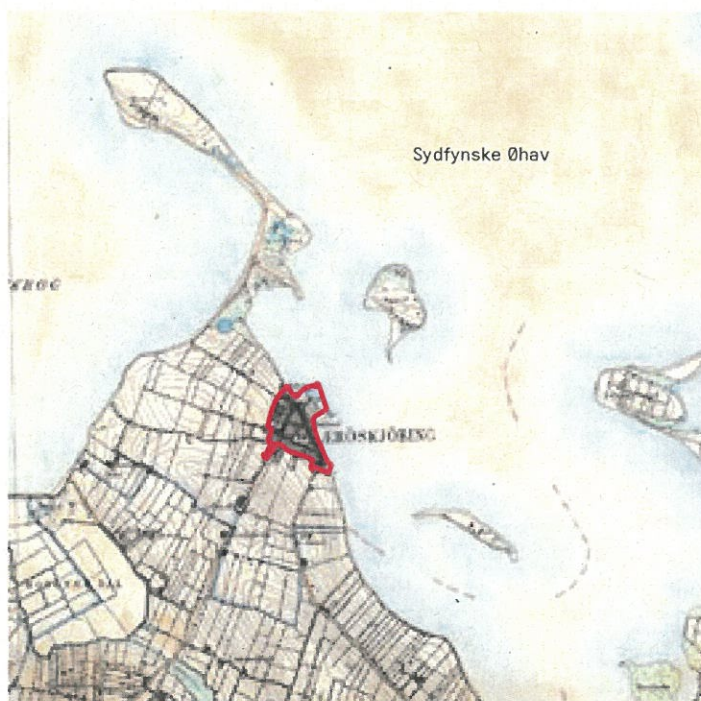
Ærøskøbing ligger på et plateau ud til Det Sydfynske Øhav neden for Ærøs bakkede landskab. Syd for øen er der adgang til Østersøen. Byens placering i nærhed til Østersøen og ved en god naturhavn har givet ideelle betingelser for udviklingen til skipper- og søfartsby.

GADENET OG MATRIKELSTRUKTUR

Den enkle, næsten trekantede byplan er spændt ud mellem skibsbroen (havnen) og de to adgangsveje, Vestergade og Østergade, der fortsætter i landevejene mod henholdsvis Vindeballe og Lille Rise. De to indfaldsveje forbindes af hovedgaden Søndergade, der fører til torvet. Her har rådhuset ligget, og bagved ligger kirken fra 1758. Den svagt buende Brogade fører fra torvet til skibsbroen, som kan dokumenteres fra 1626, men antagelig er ældre. Den nuværende molehavn begyndte at tage form fra 1811 og blev i 1816 uddybet ved opmudring. Endelig løber baggaderne, Smedegade og Nørregade, parallelt med strandlinjen og forbinder Vestergade og Østergade.

Ærøskøbings trekantede byplan kan minde om Steges, men den er mere regelret. I begge byer ligger (eller lå) kirken og rådhuset i forbindelse med torvet, og en brogade fører ned til skibsbroen.

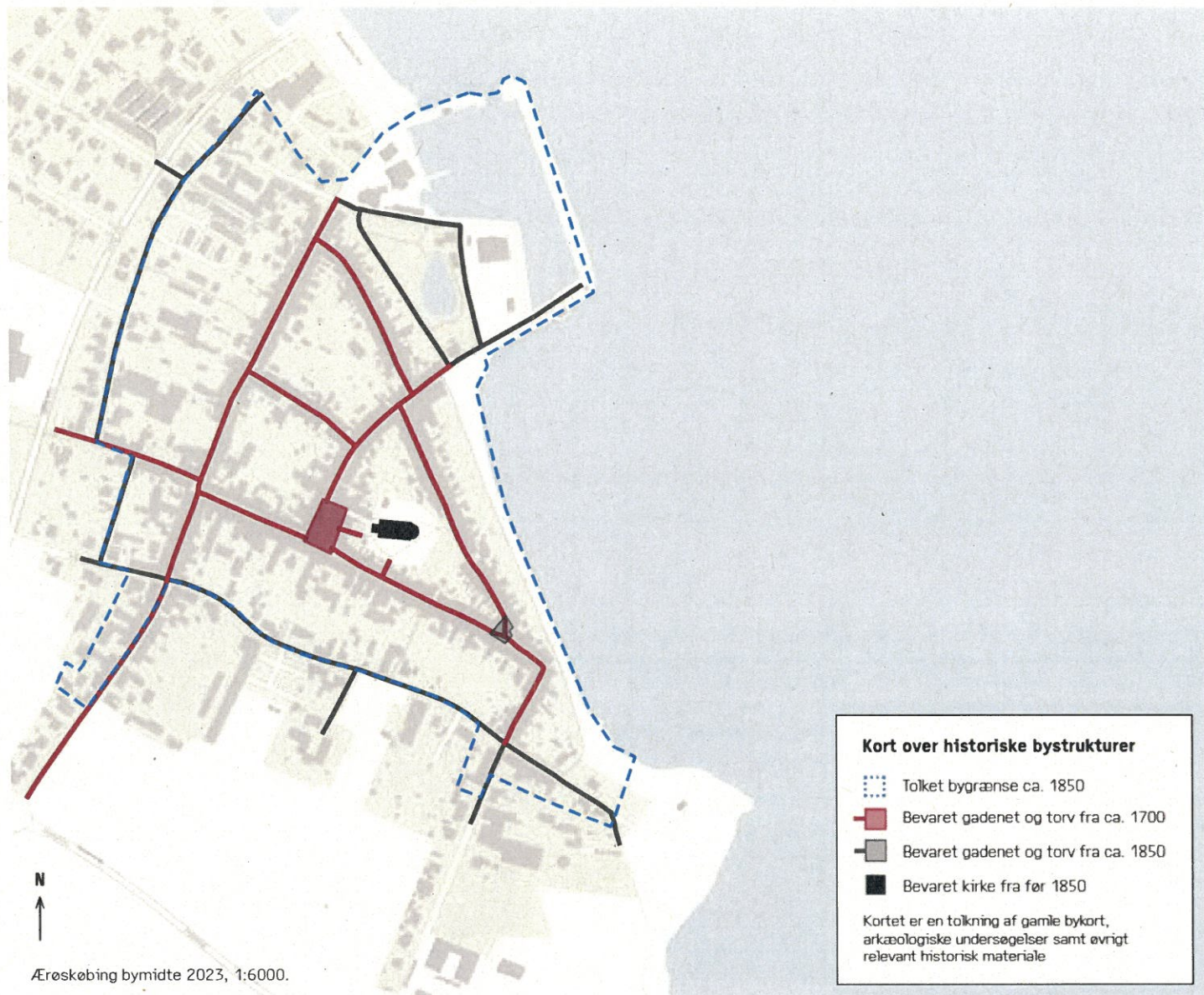
Mange af byens grunde er små og langstrakte. De lidt større grunde findes fortrinsvis på sydsiden af Søndergade og på vestsiden af Vestergade.

Målebordsblad opmålt 1863, 1866 og 1867, gengivet i 1:60.000.

Poppeltræerne langs Molestien ved den sydøstlige del af byen hen mod havnen.

Byen har en lille grundplan, hvor kirken og torvet er byens fokus. Den lange, åbne kystlinje og skibsbroen bevidner, at byen har orienteret sig mod havet. Resens Atlas 1677, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

Grundplanen er den samme som i 1600-tallet, men der er anlagt et stort havnebassin, og byen er vokset lidt indlands. Traps trykte kort 1862, Det Kgl. Bibliotek - digitale samlinger.

BYENS FREMTRÆDEN - ARKITEKTUR OG SKALA

HELHED OG BYPLAN

Den historiske bymidtes bevarede sammenhæng med sine landskabelige omgivelser opleves som noget helt særligt for Ærøskøbing. Både ind- og udsynet mellem de omkringliggende højereliggende marker og byen samt udsynet over havet er med til at tydeliggøre kulturmiljøets afgrænsning. Den intakte middelalderlige byplan med de regelrette gadeforløb skaber et overskueligt helhedspræg og medvirker til at gøre kulturmiljøet let aflæseligt.

Torvet i Ærøskøbing er næsten rektangulært og fungerer som et centralt knudepunkt. Kirken er opført i 1758 på samme placering som en tidligere middelalderkirke. Byens profil defineres af den centralt placerede kirke med tårn og spir, som hæver sig over den lave bebyggelse på en- til toetages højde.

BEBYGGELSESMØNSTERE

Mange grunde er lange og smalle med små lænehuse i en- til toetages højde, der er opført parallelt med gaderne, således at de danner sammenhængende facaderækker ud til de brostensbelagte gader. Til husene hører bagvedliggende haver. Større grunde med huse i op til to- og treetages højde findes især ved Torvet og langs Vestergade og Søndergade og blev opført af byens velhavende handelsfolk og skippere eller til offentlige formål.

Smalle slipper giver flere steder kig ind mellem bebyggelsen og nogle steder videre ud mod omgivelserne fra de tætte gadeforløb – eksempelvis ved Philips Kocks Hus i Søndergade, hvor markerne mod syd strækker sig helt op til byen, eller i Nørregade, hvor kysten løber parallelt bag husene og kan ses gennem en slippe.

Den gamle skole, "Visdommens Kilde", med de fire tætbeskårne træer, opført 1789, fredet. Den fritliggende bygning træder tydeligt frem mellem kirken og torvet. Kirkens kobberspir ses i baggrunden, og de to bybrønde i forgrunden.

BYGNINGER OG DETALJER

Mange huse er opført i bindingsværk, og en del er siden grundmuret, har fået forhøjet facaden eller fået tilføjet gavlpartier, karnapper og kviste, som nu er kendetegnende for byen. De fleste af de ældre huse er fra 1700- eller 1800-tallet, dog rækker to små gavlhuse, Søndergade 32 og 36, tilbage til 1600-tallet.

Torvet omkranses af historiske bygninger i toetages højde. Særligt fremtrædende er den tidligere skole og lærerbolig, "Visdommens Kilde", fra 1789 med fire formklippede lindetræer på række foran facaden. Midt på torvet findes to gamle vandpumper, som bidrager til torvets historiske atmosfære.

Købmandsgårdene på Søndergade 18, Vestergade 41 og Torvet 5 er alle fra 1700-tallet og vidner om byens vækst med blomstrende søfart og handel. Alle tre indeholder egne små historiske miljøer med porte ind til pigstensbelagte baggårde og baghuse, som understreger Ærøskøbings historiske helhed.

På molen ligger et lille kogehus, antagelig fra omkring 1811, hvor søfolkene kunne tilberede deres mad, når de lå i havn. Omkring 1850 blev der indrettet et ledefyr i kogehusets nye kvist. På havnen findes også et lille skibsbyggeri med en bedding.

Ærøskøbing rummer mange detaljer, som tilsammen understøtter et helstøbt købstadsmiljø. De farverige og rigt dekorerede dørpartier er karakteristiske for byen samt de ældre gadelamper ofte ophængt på facaden, de røde teglhængte tage og kalkede facader i mange forskellige farver. Dertil kommer byens træer – særligt det store træ på torvet, de fire markante lindetræer foran den gamle skole, de høje træer omkring kirken og rækken af høje, slanke poppeltræer langs Molestien.

Byhuset på Vestergade 5, opført 1777, fredet. Huset repræsenterer 1700-tallets byhuse med sit egnskarakteristiske bindingsværk kendetegnet ved brugen af fyldtømmer, rødkalkede tavler og sorttjæret tømmer med smal hvid opstregning.

Ærøskøbing bymidte 2023. CC BY 4.0 Klimadatastyrelsen.

De karakteristiske store gavkviste på stribe i Nørregade. Nr. 47, fredet, med den blåkalkede facade er en velbevaret repræsentant for et typisk 1800-tals byhus i Ærøskøbing. Facaden blev grundmuret og tilført sin gavkvist i 1828.

Smal slippe med kig fra Søndergade ud mod markerne mod syd.

Torvet med vandpumperne og det store træ samt rådhuset fra 1863 i baggrunden med sin markante røde teglstensfacade.

Kirken.

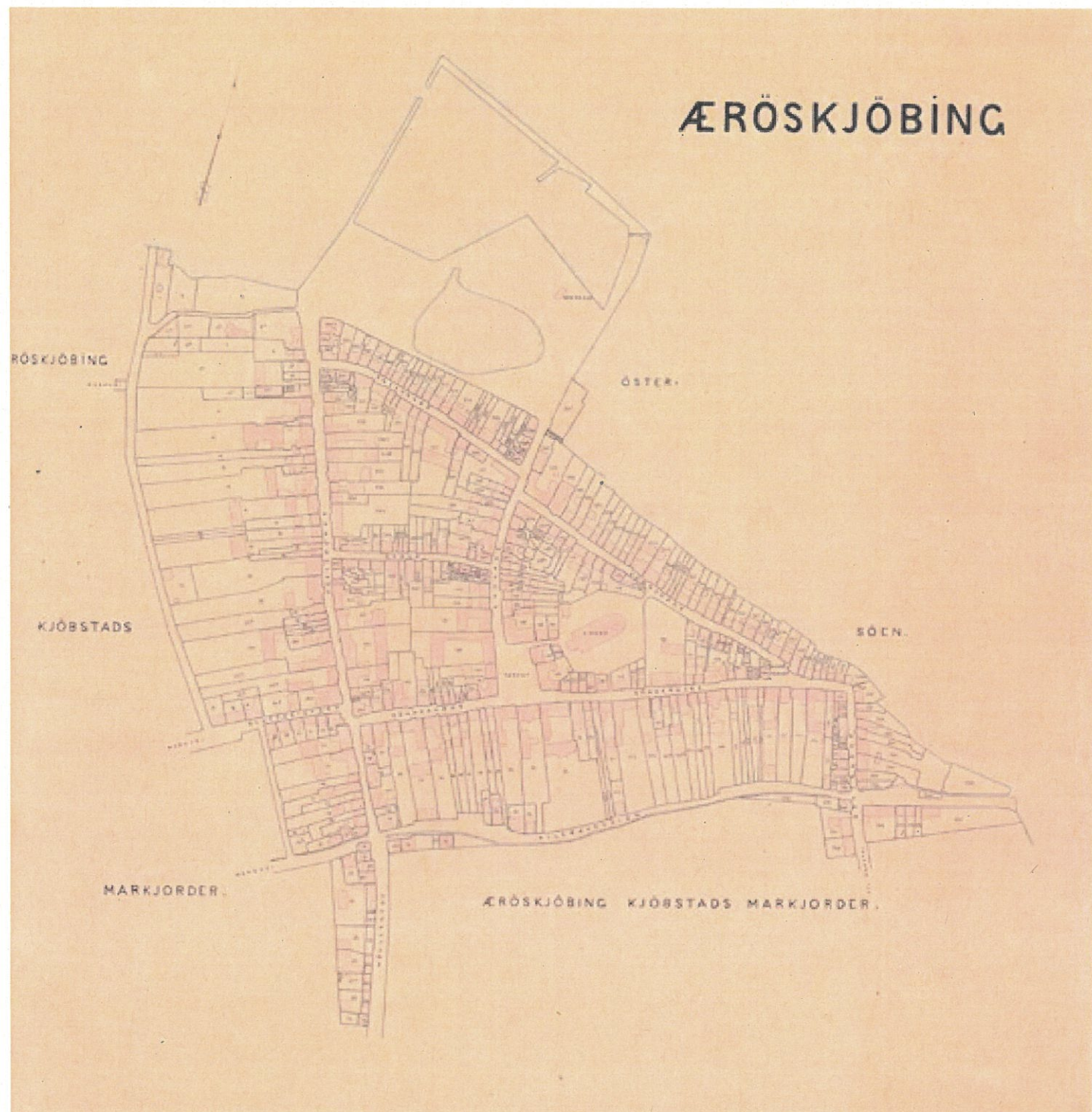
Åben port til det stenningsfulde pigstensbelagte baggårdsmiljø fra den tidligere købmandsgård på Søndergade 18. Baghuset fra 1770 er fredet. Baggårdsmiljøet vidner om byens blomstrende søfartsperiode i 1700-tallet.

En af byens mange farverige og rigt detaljerede dørpartier og en smal slippe mellem bebyggelsen.

Kig mod havnen med kogehuset for enden.

Den matrikulære struktur viser, at købmandsgårdene har ligget nogenlunde centralt og mod vest i byen, mens de mindre huse ligger i byens østlige del. Berggreens Købstadskort 1893. CC BY 4.0 Geodatastyrelsen.